

HOLLANDSK KRONIK

Af universitetslektor COEN F. MULDER

Aktuelle udviklinger i Holland med hensyn til narkotika og eutanasi.

BALANCEN MELLEM BIBELEN OG BOGFØRING

Strafferetten i Holland har for mange udenlandske iagttagere længe været en underlig blanding af moral og bogføring. Inden for Norden har Holland fået stemplet 'meget frisindet', særlig på grund af den hollandske narkotikapolitik¹ og udviklingen omkring aktiv dødshjælp. Hollænderne har selv aktivt været med til at skabe myten om det oplyste og tolerante lille land, som skulle vise vejen for tyskere, franskmænd og andre som vågner om natten med narkospøgelse på væggen.

I denne redegørelse om kriminalpolitiske udviklinger, vil jeg se lidt på de to emner, som skaber myten om den hollandske strafferet, narkotika og eutanasi, og spekulere lidt over udviklingen. Lidt firkantet sagt vil jeg vise, at narkotikapolitikken har med bogføring at gøre, at få mest mulig resultat med de lavest mulige omkostninger, mens udviklingen med hensyn til dødshjælp har været præget af en meget alvorlig søgen efter acceptable løsninger i et land, som består af politiske og religiøse mindretal, som er nødt til at leve med hverandre.

Det er ikke muligt at se på udviklingen i Holland uden at drøfte den aktuelle politiske situation fordi regeringsskiftet i 1994 førte til et markant skifte i kriminalpolitikken.

DEN POLITISKE BAGGRUND

Generelt kan man sige, at der er sket en meget uholandsk udvikling i de seneste fem år. Den traditionelle hollandske tilbageholdenhed med at bruge strafferetten måtte vige for en almen følelse af, at der skulle fanges røvere, fordi den almindelige borger ikke længere trygt kunde færdes over gaden. Det gav og giver stadig en lang række problemer², fordi Holland ikke havde den fornødne fængselskapacitet, og det kom til dyb uenighed mellem justitsministeren, anklagemyndigheden, dommerne og andre myndigheder om, hvilke røvere som skulle fanges først, hvilke metoder som skulde anvendes³, og hvem som skulle få lov til at fange hvilke røvere.

Det udviklede sig til den største krise inden for strafferetten efter krigen, og denne krise kan ikke forklares uden at nævne den forhenværende justitsminister prof. Ernst Hirsch-Ballin, forhenværende professor i forvaltnings- og statsforfatningsret ved et katolsk universitet i den sydlige del af landet.

Hirsch-Ballin havde et meget klart politisk program; han ville genskabe det hollandske folks moral efter katolsk mønster ved at skærpe strafferetten mest muligt og afskaffe processuelle regler⁴ som hindrer politiet i at fange røvere.

Hirsch-Ballins kristelig-demokratiske parti tabte tyve mandater ved valget den 3. maj 1994, og han gik ind i den parlamentariske historie som en af de få ministre i et forretningsministerium som blev tvunget til at gå af.

Efter at den nye regering var trådt til i august 1994, begyndte Hirsch-Ballin imod hollandsk parlamentarisk sædvane straks at kritisere sin efterfølger, som efter hans mening straks ville legalisere narkotika og eutanasi. Han havde også grund til at være sur.

Hans efterfølger er ikke kun landets første kvindelige justitsminister, hun er også medlem af det mest antikristelige regeringsparti, og før hun blev justitsminister var hun en af de fem ledende anklagere som udgør landets højeste anklagemyndighed.

Meget af det, som vil ske med hensyn til både narkotika og eutanasi, afhænger altså af hvad den nye justitsminister, Winnie Sorgdrager, vil gøre for at genoprette ro og orden inden for anklagemyndigheden og politiet⁵. Problemerne med narkotika får da sandsynligvis prioritet, fordi narkotikasager lægger et enormt pres på hele det strafferetlige system i Holland. Der er for mange sager, for mange varetægtsfanger, og de kriminelle fortjenester vokser og vokser. Foreløbig har justitsminister Sorgdrager som reaktion på Hirsch-Ballin kun sagt, at hun efterlyser en grundig debat om legalisering af cannabis. Politisk lever hollænderne altså i usikre tider, men der er en del forhold som peger i retning af at man egentlig kun har valget mellem en ordnet tilbagetrækning nu og at tabe slaget senere.

Der er skrevet meget⁶ om hollandsk narkotikapolitik og den formelle ramme er efterhånden kendt. Handel og besiddelse af euforiserende stoffer er kriminaliseret i en særlov fra 1976, 'Opiumloven'. Udgangspunktet for opiumloven var at bekæmpe brug af narkotika med sundhedspolitiske midler og handel med strafferet. De sundhedspolitiske tiltag havde klart prioritet i forhold til de strafferetlige. Loven er teknisk indviklet med gerningsbeskrivelser, som knytter sig til forbud, som henviser til de to lister, som findes som vedlæg til loven. På liste I står de 'hårde' stoffer, på liste II kun cannabis. Til opiumloven findes der udførlige retningslinier for anklagemyndigheden, hvor der står, at sager om besiddelse og detailhandel i cannabis skal henlægges. Stort set kan man sige, at de sundhedspolitiske tiltag virker efter hensigten, mens strafferetten er blevet en katastrofe for det strafferetlige apparat. Årsagen til elendigheden ligger i tre aspekter.

Forholdsvis få kriminelle narkomaner skaber et efter hollandsk målestok uacceptabelt niveau af vindingskriminalitet i de større byer. Det er de røvere, som skal fanges⁷.

Selve narkotikaforbudet giver fantastiske muligheder for fortjeneste, som igen bliver investeret i andre legale og illegale virksomheder.

Den enorme indsats mod narkotika gør, at politiet og anklagemyndigheden stadig skal have nye ressourcer, uden at de har en chance for at vinde kampen, og indsatsen mod narkotika fører til en forsømmelse af andre meget påtrængende arbejdsopgaver⁸.

Det er overvejende sandsynligt, at den nye justitsminister vil gøre det, som de fleste hollændere gør, når de møder et uoverstigeligt problem; de reagerer i den bedste hollandske kræmmertradition ved at spare udgifter og finde nye indtægtskilder.

Når vi ser på de tre aspekter, som jeg nævnte før, kan det føre til, at der uddeles heroin til kriminelle narkomaner, at cannabis bliver faktisk og/eller juridisk legaliseret, og at der foretages en massiv indsats mod kriminelle formuer.

Det første aspekt drejer sig stort set om den offentlige orden, cykeltyverier og anden hverdagskriminalitet. Den udvikling, som man kan vente, er en koordineret indsats af de forskellige offentlige myndigheder, hvor kommunen tager de nødvendige forvaltningsretlige skridt som lukning af steder, hvor handelen med narkotika skaber særligt besvær, byforbud for udenlandske narkomaner og tiltag, som holder de hollandske narkomaner fra kriminalitet og fra gaden. Det kan være metadonprogrammer eller som sidste udvej udledning af heroin under lægetilsyn⁹.

Det andet aspekt finder sit udtryk i tiltag mod kriminelle formuer. Disse tiltag går meget

langt. Der blev indført en særlig procedure i den hollandske straffeprocesslov, som giver anklagemyndigheden muligheden for at kræve konfiskation af formuer, som kan stamme fra kriminelle aktiviteter, og hvor ejeren ikke kan sandsynliggøre, at han har tjent pengene på lovlig vis. Det er klart, at den hollandske frygt for kriminelle formuer er berettiget, og at man ikke har noget andet valg end at gøre noget. Men erfaringerne med den strafferetlige konfiskation af kriminelle formuer har indtil nu været skuffende¹⁰. De første analyser af årsagerne er nu kommet, og de peger stort set på de samme forhold. For det første er proceduren med en selvstændig retlig finansiel undersøgelse såpas indviklet, at den er vanskelig at bruge i praksis. Og i praksis var der og er der stadig et alternativ, som er meget let at bruge.

Det alternativ er lidt forenklet og firkantet sagt, at den lokale anklager henvender sig til de lokale skattemyndigheder med spørgsmålet om den og den betaler indtægtsskat af sine mistænkelige fortjenester.

De to muligheder for at inddrage kriminelle formuer har ført til en indviklet balance af samarbejde og konkurrence mellem skattemyndighederne og politiet i de situationer, hvor man må vælge, om man går efter pengene eller efter manden. Det er på forhånd klart, at politiet kommer til at tabe i sådanne situationer, fordi det med hensyn til oplysninger om indtægt og formue, og med hensyn til ekspertise er helt afhængig af skattevæsenet.

Nogle kritikere af skatteretlig praksis har kaldt den for den hollandske stats røverriddermentalitet¹¹ og havde håbet, at den strafferetlige procedure ville skabe mere orden og mere retssikkerhed¹².

Det ser imidlertid ikke ud til, at det sker, fordi domstolene i de første strafferetlige sager håndterer de gammelkendte fiskalretlige normer for, hvornår det er sandsynliggjort, at pengene stammer fra kriminel aktivitet. Det kræver at anklagemyndigheden må komme med et velbegrundet skøn over den illegale fortjeneste. I de første sager kom anklagemyndigheden med udokumenterede skøn over den illegale fortjeneste. Forsvarerne reagerede som i en skattesag. De dokumenterede alle omkostninger forbundet med at opbygge et hashimperium og det ser ud til, at de får medhold i deres påstand, at alle omkostninger skal trækkes fra.

Det fører igen til, at inddragning af kriminelle formuer igen kommer i fiskale spor, og at de strafferetlige kun kan danne facaden. Hollandske anklagere er desuden ikke vant til at slå om fradrag, og det er skatteinspektørernes daglige arbejde. Og skattemyndighederne har den fiskale efterretningstjeneste, som kan regne ud, hvad man kan tjene i forskellige brancher.

For den fremtidige udvikling er det vigtigt at vide, at den nye justitsminister som anklager havde ansvaret for samarbejdet mellem politiet og særlige efterforskningsorganer som skattevæsenets efterretnings- og efterforskningstjeneste. Både politiet og skattevæsenet vil derfor sandsynligvis blive tvunget til at samarbejde, men skattevæsenet beholder de bedste kort.

Det tredje aspekt er fordelinger af ressourcer. Store dele af politiet og anklagemyndigheden opfatter kampen mod hash som for højt prioriteret i forhold til sager som indbrud, røverier og forskellige former for økonomisk kriminalitet. Hvis for eksempel politiet i Amsterdam lukker en 'coffeeshop', får de som kommentar fra befolkningen, at de først må fange røvere og cykeltyve, fordi det ikke er hashesælgere, som gør livet besværligt i Hol-

land. En gruppe fremtrædende ledere fra det hollandske erhvervsliv har regnet ud, at Holland kan spare 6 milliarder gylden årligt ved en hel eller delvis legalisering af cannabis, og regeringen har ved regeringserklæringen fastslået, at man skal undersøge mulighederne for en legalisering.

Sammenfattende kan man sige, at en realistisk beskrivelse af fremtidsudsigterne i hollandsk narkotikapolitik peger på en kraftig fortsættelse af kræmmerpolitikken, det vil sige, at politikken vil blive styret af overvejelser om hvorvidt indsatsen nytter noget for sundheden, for at bekæmpe sorte formuer og organiseret kriminalitet eller for den offentlige orden.

Der kommer bestemt ikke noget principielt valg mellem legalisering og forbud og kun få meget konservative kristelig-demokrater kaster begreberne 'godt' og 'ondt' ind i debatten¹³.

Det betyder, at strafferetten kun indsættes, hvor det nytter noget for at undgå tilstande som i Zürich¹⁴ og en del tyske storbyer og altid i tæt samarbejde med andre offentlige myndigheder.

Når det gælder sundheden og den offentlige orden er udlevering af heroin under lægetilsyn før eller senere sandsynlig, men kun for hollandske narkomaner.

Når det gælder narkotikafortjenester, er forholdet det samme som for andre illegale fortjenester. Af hensyn til Hollands position i den internationale handel og det hollandske erhvervsliv er der ikke nogen anden mulighed end en forstærket indsats, både nationalt og internationalt.

Samtidig kommer man i Holland til den erkendelse at finansielt orienteret efterforskning ikke er noget supermiddel mod organiseret kriminalitet, og at finansiell efterforskning også har sin pris, både med hensyn til retssikkerheden og med hensyn til en rimelig fordeling af ressourcer. Det som er interessant for omverdenen, er særligt, hvordan forholdet mellem skattevæsen og politi og mellem efterforskning af strafbare forhold og administrativ kontrol udvikler sig¹⁵. I Holland har skattevæsenet klart de bedste kort, når det gælder information og ressourcer.

En juridisk legalisering af besiddelse og brug af cannabis passer i prioriteringen af den offentlige orden og en rationel prioritering af arbejdsopgaver inden for politiet. For genemsitshollænderne er det meget vigtigt, at man trygt kan færdes på gaden, at og man kan have tillid til, at myndighederne koncentrerer deres indsats om det, som virkelig opfattes som problemer.

Kræmmerpolitikken er en forholdvis¹⁶ rationel afvejning af mål og midler, og den vil fortsætte.

Hvornår det fører til heroin på recept for narkomaner og kontrolleret salg af hash til indenlandsk brug, er vanskeligt at sige, men at det vil komme er overvejende sandsynligt.

EUTANASI

Det, som gør den udenlandske sammenkædningen af liberalismen¹⁶ med hensyn til narkotika og eutanasi i Holland uforståelig for de fleste hollændere, er, at det bærende princip i narkotikapolitikken, den kræmmeragtige afvejning mellem ressourcer og resultater ikke findes, når det gælder eutanasi. Man opfatter måske i udlandet begge som resultater af yderliggående liberalisme, men den eneste lighed, man finder, er måske de politiske front-

linier, socialdemokrater og liberale for, protestanter i vedvarende samvittighedskrise og katolikker imod.

Udviklingen, argumenterne og tonen i debatten er derimod så anderledes, at det for hollændere ikke har nogen mening at sætte lighedstegn.

Den første grundlæggende forskel, er at narkotikapolitikken er lavet af lovgivningsmagten, mens eutanasi var så vanskelig, at sagen blev overladt til domstolene.

Alle nugældende normer og procedurer med hensyn til eutanasi er udviklet af anklagemyndigheden og domstolene, stort set med lovgivningsmagtens velsignelse, fordi man i nationalforsamlingen ikke kunne opnå et politisk brugbart flertal for eller imod.

I begyndelsen og som udgangspunkt var der den hollandske straffelov af 1886, som indeholder to bestemmelser, der har med aktiv dødshjælp at gøre. Art. 293 bestemmer, at den, som dræber en anden efter hans indtrængende og vedvarende ønske, kan straffes med fængsel indtil 12 år.

Art. 294 i straffeloven bestemmer, at hjælp til andres selvmord kan straffes med fængsel indtil tre år. I 1985¹⁸ bestemte den hollandske højesteret, at de objektive betingelser for strafbarhed¹⁹ efter art. 293 i straffeloven ikke blev opfyldt, hvis en læge foretog eutanasi, og den hollandske højesteret formulerede en række betingelser for straffri eutanasi. Disse krav er kort sagt, at lidelsen ikke kunne bekæmpes på en anden måde, at patientens ønske om at dø er vedvarende, at en anden læge bliver konsulteret, og at patienten alligevel vil dø inden for en overskuelig fremtid. Den principielle afgørelse kom i en sag, som stammer fra anklagemyndigheden i distriktet Alkmaar, som ligger nord for Amsterdam. Det er det mest hedenske nordvestlige hjørne af Holland.

Efter en del højesteretsdomme blev der af anklagemyndigheden i Alkmaar udarbejdet en indberetningsskema til læger som foretog eutanasi. Indberetningsskemaet bygger på de kriterier, højesteretten havde formuleret i sin dom, og som i det væsentlige bygger på byretsdommen fra Alkmaar.

Dette indberetningsskema bliver stadig brugt for at afgøre, om sagen havner i retten, eller om den bliver henlagt. En sådan form for faktisk afkriminalisering gennem højesteretsafgørelser har lang tradition i Holland. På denne måde blev også kremation, pornografi og abort faktisk afkriminaliseret langt før bestemmelserne i straffeloven blev ændret.

Sådanne mekanismer var på grund af den hollandske politiske situation helt nødvendigt, fordi de kristelig-demokrater blokerede ny lovgivning på etisk ømtålelige områder, og de har uafbrudt været i regeringen fra 1917 til 1994. Højesteretsdommen blev fulgt op af forskellige andre, hvor kriterierne blev nuanceret, og i perioden fra 1985 indtil i fjor forsøgte de forskellige ikke-kristelige partier at gøre kriterierne i højesteretsdommene til lov. For at undgå en regeringskrise var løsningen mellem de kristelige og ikke-kristelige regeringspartnere at udnævne en ny kommission for at studere problemerne. I 1991 kom rapporten fra en af disse kommissioner; den indeholdt en grundig gennemgang af den daglige praksis i Holland.

Den blev uformelt opkaldt efter sin formand, prof. Jan Rammelink²⁰. Rammelink-rapporten²¹ kom med en detaljeret beskrivelse af praksis og med anbefalinger om lovgivning.

Mest opsigtvækkende var, at rapporten ikke kun nævnte egentlig eutanasi.

Rapportens forfattere mente, at dette problem stort set var løst med de 'Alkmaarske'

procedurenormer²². Det nye var at rapporten drøfter problemerne med comapatienter, mindreårige, og psykisk syge²³.

Sammenstødene mellem de kristelige og ikke-kristelige var meget beherskede og der var en dybt alvorlig debat, hvor grænserne til dels gik tværs gennem partierne. Det var også muligt, fordi den politiske diskussion havde en mere eller mindre rituel karakter, indtil Hirsch-Ballin blev justitsminister. Hirsch-Ballin ville egentlig skærpe den gældende anklagepraksis, særlig efter at der kom kritik fra Vatikanet, og det førte igen til et meget underligt politisk kompromis mellem de kristelig-demokrater og deres daværende regeringspartner, socialdemokraterne. Bestemmelserne i straffeloven forblev uændrede, og dermed kunne de kristelig-demokrater hævde at eutanasi forsat var strafbar, men der kom en ny bestemmelse i ligsynsloven som bestemte, hvornår en læge kunne påberåbe sig objektive straffrihedsgrunde. Kriterierne var de kriterier, som den hollandske højesteret tidligere havde formuleret i de forskellige domme om eutanasi. Lægerne blev desuden pålagt at melde tilfælde af eutanasi til anklagemyndigheden ved et indberetningsskema, som nu er fastsat ved kongelig resolution²⁴. Det er selvfølgelig meget mærkeligt at lægerne fik pålagt den pligt mens eutanasi forsat var en forbrydelse, for så skulle de have pligt til at skaffe bevismateriale mod sig selv.

Efter at den kongelige resolution, som indeholder indberetningsskemaet, var fastsat, forsøgte justitsminister Hirsch Ballin at skærpe anklagepraksis ved at give anklagemyndigheden ordre om at begynde straffesager i tilfælde, hvor lidelseskriteriet var opfyldt, men hvor patienten ikke umiddelbart var døende. Før sagerne havnede hos domstolene, blev Hirsch-Ballin på grund af politiskandalen tvunget til at gå af. Hans midlertidige efterfølger, socialdemokraten Kosto, stillede sagerne i bero, og hans efterfølger gav anklagemyndigheden ordre til at henlægge sagerne, med den formelle begrundelse, at Chabotdommen²⁵ viste at sagerne ikke ville føre til domfældelse. Reelt kom sagen dermed ud af det politiske farvand. Det betyder at den aktuelle situation ser sådan ud:

- Eutanasi og hjælp til selvmord er stadig strafbar ifølge artiklerne 293 og 294 i den hollandske straffelov.
- Hvis en læge foretager eutanasi eller hjælper nogen med at tage sit eget liv, er han strafri, hvis han selv melder sagen til anklagemyndigheden og opfylder de betingelser, som den hollandske højesteret efterhånden har udviklet.

De vigtigste af disse betingelser er:

- Der må efter objektiv medicinsk målestok være tale om en alvorlig lidelse, der ikke kan lindres på andre måder.
- Patienten må have et alvorligt og vedvarende ønske om at dø.
- Lægen må have konsulteret en anden læge som ikke kender patienten i forvejen og som også må undersøge patienten.
- Lægen må have rådført sig med patientens pårørende.

Fordi artiklerne forsat står i straffeloven, er det stadig anklagemyndigheden og ikke sundhedsmyndighederne, som optræder som kontrollerende instans, og det er mange tilhængere af muligheden for eutanasi heller ikke modstandere af. Anklagemyndighedens håndtering af eutanasisager og dens evne til at kommunikere med lægen og de pårørende anses af mange som bedre end sundhedsmyndighedernes og for modstanderne af eutanasi er lovens symbolfunktion meget vigtig.

Det betyder, at man ikke kan vente større kursændringer i den kommende tid i Holland og at det mærkelige hollandske kompromis sandsynligvis faktisk vil danne lovens vilkår for straffri eutanasi i Holland. Det vil imidlertid ikke sige, at alle problemer er løst. Der er flere problemer omkring liv og død hvor denne procedureløsning er uanvendelig.

Det gælder for eksempel psykisk syge, som opfatter deres lidelse som uudholdelig, og patienter, som ikke kan ytre et alvorligt og vedvarende ønske om at dø, som for eksempel comapatienter og nyfødte, som ikke kan holdes i live og som lider forfærdelig.

Udviklingen i Holland viser, at det er muligt at finde en fornuftig ordning, hvis man ville være villig til at acceptere eutanasi i de nordiske lande. Lovgivningens udformning er klart et produkt af hollandske magtforhold og samfundsforhold, som ikke lader sig kopiere, men kriterierne som den hollandske højesteret har udviklet, og hollandsk praksis kan bruges som grundlag for diskussionen om lovgivningen i Norden.

AFSLUTNING

Hvis man sammenligner afsnittet om narkotika og afsnittet om eutanasi er det klart, at udviklingen har meget lidt til fælles. Når det gælder narkotika, er det politikerne, som stort set styrer udviklingen efter, at man har konstateret, at strafferetten koster mere end det gavner, og at man stort set ikke opnår opiumlovens sundhedspolitiske mål med en strafferetligt orienteret 'war on drugs'.

Når det gælder eutanasi, er der derimod tale om et samfundsproblem, som politikerne ikke magtet at gøre noget ved, og hvor det strafferetlige system til sidst kunde tilbyde nogen løsning gennem skabelsen af procedurer, som er acceptabele for flertallet af den hollandske befolkning.

Med hensyn til narkotika har strafferettens indsats mildest talt ikke været særlig vellykket, mens den med hensyn til eutanasi har ført til et brugbart resultat.

Når det gælder narkotika, er holdningen i Holland: hvordan bekæmper man de sundhedsmæssige og samfundsmæssige problemer, som er resultatet af både brugen af narkotika og forbudspolitikken, uden at omkostningerne i penge og lidelse bliver for høje. Det er i sin kerne et økonomisk problem, som kræver pragmatiske løsninger.

Når det gælder eutanasi, er både strafferettens rolle og resultatet anderledes. Eutanasi-proceduren er ikke en hollandsk pragmatisk kræmmerløsning, men en del mærkelige regler, som gør, at hedninger, protestanter og katolikker kan leve med hinanden. Hvis man aldrig bliver enige omkring etikken med hensyn til liv og død, er det eneste, man kan gøre, at aftale en procedure eller finde et territorialt kompromis, og for den sidste løsning er Holland ikke stort nok.

Noter

- 1) Der bliver også spredt mange tåbeligheder om narkotika og Holland. Særligt i norsk presse finder man stadig oversatte franske og tyske artikler om hollandsk narkotikapolitik, som ikke viser nogen indsigt i, hvordan narkotikapolitikken er forbundet med det hollandske samfund. Se for eksempel *Dag og Tid* 27. januar 1994 s. 18-19 og *Dag og Tid* 15. september 1994 s. 18-19.
- 2) I Holland kender vi såkaldte 'anklagere for bortsendelse'; det er anklagere, der beslutter, hvilke varetægtsfanger som skal sættes på fri fod på grund af cellemangel.
- 3) Efter en stor konflikt mellem politichefen i Amsterdam og politicheferne omkring Amsterdam kom det frem, at en politienhed til bekæmpelse af narkotikakriminalitet

- begik indbrud, foretog ulovlig aflytning, lavede falske politiforklaringer og importerede og eksporterede store mængder hash og XTC.
- 4) Hirsch-Ballins ideologisk betoned kamp mod 'de organiserede forbrydere' førte blandt andet til forslag om at indføre kronvidneordninger efter tysk/sydeuropæisk mønster. Se Prof. P. J. P. Tak, *De kroongetuige en de georganiseerde misdaad*, Gouda Quint, Arnhem 1994.
 - 5) Der kommer en reorganisering af anklagemyndigheden og der kommer en offentlig parlamentarisk undersøgelse af politiets efterforskningsmetoder.
 - 6) Se for eksempel prof. C. Frederik Rüter, *Where would we be without Criminal law?* i R. Bess, H. Brömer, A. Schaeffer-de Gooijer (ed.) *Therapeutic Communities in Europe*, Berlin 1990.
Frits Rüter, *Drugs and the criminal law in the Netherlands*, i *Criminal Law in Action*, Gouda Quint, Arnhem 1986, s. 147-165.
Coen F. Mulder, *Narkotika og international strafferett, balanse mellom økonomi og moral*, i *Juristkontakt* nr. 5, Norges Juristforbund, Oslo 1992.
Coen F. Mulder, *Kremmere og narkotikapolitikk*, i *Stoffmisbruk*, nr. 5, Universitetsforlaget, Oslo 1992.
 - 7) Den 28. oktober 1994 er der i anden kammer vedtaget et lovforslag, som gør det muligt at varetægtsfængsle narkomaner, som gentagne gange har begået mindre forbrydelser.
 - 8) En følge af jagten på narkotika er, at landdistrikterne i Holland politimæssigt nærmest er affolket, fordi hele indsatsen bliver koncentreret i storbyerne.
 - 9) Den hollandske sundhedsminister, som er den ansvarlige minister for narkotikapolitikken, har forklaret i hollandsk fjernsyn, at hun vil godkende eksperimenter med heroinuddeling.
 - 10) Der findes en praktisk orienteret og meget morsom artikel af dommeren P. C. Vegter og en doktorafhandling om emnet. Se P. C. Vegter, *Plukproblemen*, i *Delikt en Delinkwent* 24 (1994) s. 676-684. L. F. Keyser-Ringnalda, *Boef en buit, de ontneming van wederrechtelijk verkregen vermogen*, Gouda Quint, Arnhem 1994.
 - 11) Se Keyser-Ringnalda 1994 s. 141.
 - 12) At en særlig strafferetlig procedure ville give mere retssikkerhed, var et af argumenterne for at indføre proceduren, se Keyser-Ringnalda 1994 s. 142-146.
 - 13) Justitsminister Winnie Sorgdrager har for nylig i forbindelse med sin kursændring sagt, at hun er justitsminister og ikke forsvarsminister.
 - 14) Se for eksempel *Badische Zeitung* 2. september 1994 s. 3.
 - 15) Se Coen F. Mulder og Karen ten Hove, *Retthåndhevelse og rettsgarantier i nederlandsk og internajonal fiskalstrafferett*, i *N/TK* nr. 3, København 1993.
 - 16) Også den hollandske narkotikapolitik er selvfølgelig ikke fri for følelsesladet debat, men særlig efter henrettelsen af en hollandsk forretningsmand i Singapore den 22. september 1994 taber den moralskbetonede 'war on drug' i stor tempo sympati i Holland.
 - 17) Sammenkædningen findes for eksempel i en ellers meget informativ artikel i Aarhus Stifttidende, Se Karl Jack, *Friseret frihed i Holland*, *Aarhus Stifttidende* 23. januar 1994.
 - 18) HR. 27 november 1984, NJ 1985, 106, Euthanasie Alkmaar.
 - 19) Den juridisk dogmatiske side af udviklingen i Holland er på en udmærket måde beskrevet i en norsk doktorafhandling om eutanasi. Se Erling Johannes Husabø, *Rett til sjølvvalt livsavslutning*, Universitetet i Bergen 1993 s. 260-268 og Erling Johannes Husabø, *Legalisering av aktiv dødshjelp i Nederland*, *Tidsskrift for rettsvitenskap* 1990 s. 672-707.
 - 20) Prof. Jan Rummelink var på det tidspunkt General-Advokat ved den hollandske højesteret og dermed formelt landets højeste anklager. Derudover er han stadig en af de mest fremtrædende protestantiske strafferetsjurister.
 - 21) *Medische beslissingen rond het levenseinde*, Sdu uitgeverij, 's-Gravenhage 1991 (Rummelink-rapporten).

- 22) Rammelink-rapporten s. 37.
- 23) Den hollandske højesteret har i en ny dom åbnet for en teoretisk mulighed for, at også psykisk lidelse kan føre til straffri dødshjælp. Se HR 21. juni 1994 nr. 96972 (Chabotdommen).
- 24) Besluit van 17. december 1993, houdende vaststelling van het formulier bedoeld in art. 10 lid 1 Wet op de lijkbezorging.
- 25) HR 21. juni 1994, nr. 96 972.